

De effectieve uitoefening van procedurele waarborgen in het kader van verdachtenverhoren: een analyse op basis van criminologisch-psychologische inzichten

Lore Mergaerts

*Postdoctoraal wetenschappelijk medewerker, Leuvens Instituut voor Criminologie, KU Leuven
en docent Department of Psychology, Education & Child Studies, Erasmus Universiteit
Rotterdam*

1. Inleiding

Door een verdachte afgelegde verklaringen spelen vaak – ondanks alle technologische vooruitgang – nog steeds een cruciale rol bij de opheldering en vervolging van misdrijven (Redlich et al., 2016). Het belang van verdachtenverhoren met het oog op het bekomen van accurate en rechtmatig verkregen verklaringen kan dan ook nauwelijks worden overschat. Verdachten bevinden zich in het kader van een strafrechtelijk onderzoek echter, het principe van wapengelijkheid ten spijt, per definitie in een zekere ondergeschikte positie ten aanzien van de politieke en justitiële autoriteiten, die dwangmiddelen en onderzoeksdaeden kunnen aanwenden om een strafbaar feit te onderzoeken. Deze onvermijdelijke, inherente ongelijke machtsverhouding komt ook tijdens een verhoor tot uiting, waarbij het bekomen van accurate verklaringen met inachtneming van fundamentele rechten niet zo vanzelfsprekend is. Verdachten kunnen immers onder invloed van zowel persoonlijke als situationele factoren inaccurate en/of onvrijwillige verklaringen afleggen (Kassin & Gudjonsson, 2004; Kassin et al., 2010). Dergelijke inaccurate en/of onvrijwillige verklaringen kunnen nefaste gevolgen hebben. Zo hebben (hoofdzakelijk Angelsaksisch) wetenschappelijk onderzoek naar gerechtelijke dwalingen enerzijds en verscheidene vernietigde veroordelingen die tot stand kwamen dankzij DNA-onderzoek anderzijds aangetoond dat onder meer een tijdens een verhoor afgelegde valse bekentenis heeft bijgedragen aan diverse gerechtelijke dwalingen (Garrett, 2011; Gudjonsson, 2003; Kassin & Gudjonsson, 2004).

Om evenwel het belangrijke evenwicht tussen een efficiënte opsporing en vervolging van misdrijven enerzijds en de bescherming van de individuele rechten en vrijheden van verdachten betrokken in strafprocedures anderzijds te bewaren, werden de laatste twee decennia de procedurele rechten van wie als verdachte of beklaagde betrokken is in een strafprocedure op Europees niveau versterkt. Hoewel daarbij de positie van verdachten en beklaagden in het algemeen – doorheen de gehele strafprocedure – werd versterkt, zijn de meeste maatregelen die werden genomen in het bijzonder aan de orde in het kader van verhoren. Deze versterkte

procedurele waarborgen, zoals het recht op informatie, het recht op toegang tot een advocaat en het vermoeden van onschuld, moeten in het bijzonder bijdragen aan de eerbiediging van het recht op een eerlijk proces en het in het licht daarvan door het EHRM belangrijk geachte principe van effectieve participatie aan de strafprocedure (Resolutie 30 november 2009; EHRM Liebreich/Duitsland, 2008). Daarnaast is deze toegenomen aandacht voor de procedurele waarborgen van verdachten en beklaagden binnen de Europese Unie bovendien ingegeven door een bekommernis om de kwaliteit en eerlijkheid van de procedure te bevorderen in het licht van het beginsel van wederzijdse erkenning van vonnissen en rechterlijke beslissingen – dat de hoeksteen vormt van de justitiële samenwerking in strafzaken binnen de Europese Unie (art. 1, lid 1 & art. 82, lid 1 VWEU). Een dergelijke effectieve wederzijdse erkenning van beslissingen in strafzaken vereist immers onderling vertrouwen tussen de lidstaten van de Europese Unie. De afgelopen jaren werd met name ingezet op een versterkte en intensievere politieke en justitiële samenwerking in Europa in het algemeen en binnen de Europese Unie in het bijzonder (Hodgson, 2011). Om evenwel enerzijds het noodzakelijke onderlinge vertrouwen tussen de lidstaten van de Europese Unie verder te bevorderen en anderzijds enig tegenwicht te bieden voor de nadruk op deze nauwere samenwerking, werden zodus tevens tal van maatregelen genomen om de bescherming van de procedurele rechten van verdachten en beklaagden te versterken (Resolutie 30 november 2009).

Deze toegenomen aandacht voor de procedurele rechten van verdachten en de mate waarin deze bijdragen aan de kwaliteit en eerlijkheid van de strafprocedure in haar geheel, en van het verhoor in het bijzonder, is echter slechts zinvol wanneer een verdachte in staat is om deze procedurele rechten ook effectief uit te oefenen. De vraag die in dit verband dan ook rijst – en die voor het opzet van deze bijdrage centraal staat –, is de mate waarin de invoering van dergelijke procedurele rechten op zichzelf in de praktijk daadwerkelijk bijdraagt aan de bescherming van een verdachte tijdens verhoren. Het nut van de vooropgestelde waarborgen valt of staat immers met de adequate implementatie en daadwerkelijke doorwerking ervan in de praktijk.

Tegen deze achtergrond is de doelstelling van deze bijdrage om te reflecteren op de daadwerkelijke doorwerking en effectieve uitoefening van enkele in het kader van het verdachtenverhoor relevante versterkte procedurele waarborgen, met een bijzondere aandacht voor de knelpunten en de impact daarvan op hun beoogde doel. De vraag die daarbij centraal staat, is de volgende: welke factoren faciliteren of belemmeren de praktische doorwerking en daadwerkelijke uitoefening van procedurele rechten tijdens verdachtenverhoren?

2. De gehanteerde methode

Deze reflectie op de effectieve uitoefening van procedurele rechten in het kader van verdachtenverhoren zal worden gebaseerd op bevindingen van criminologisch-psychologisch wetenschappelijk onderzoek. Hoewel deze onderzoeksdiscipline niet haarscherp is afgelijnd en raakvlakken vertoont met de forensische en rechtspsychologie, gaat het veelal om onderzoek dat focust op (het gedrag van) daders en verdachten van criminaliteit, hoe met hen dient te worden omgegaan in het kader van de strafrechtspleging (zoals de interactie met/het optreden van de politie en justitiële actoren) en de daarmee gepaard gaande voor de strafrechtspleging relevante psychologische vraagstukken (Fijnaut, 2014; Goethals, 2007). Daarbij wordt niet uitsluitend gefocust op het verdachtenverhoor, maar er is binnen het criminologisch-psychologische domein wel tal van onderzoek voorhanden dat relevante inzichten biedt met betrekking tot de effectieve uitoefening van procedurele rechten tijdens verhoren.

Dergelijk onderzoek bestaat *grosso modo* uit twee soorten studies (Kassin, 2016). Ten eerste gaat het om experimenteel laboratoriumonderzoek, waarbij onder meer de rol van bepaalde verhoortechnieken of van specifieke, psychologische factoren (zoals een mentale stoornis of suggestibiliteit) bij het afleggen van valse bekentenissen wordt nagegaan (zie bijvoorbeeld Gudjonsson et al., 2007; Horselenberg et al., 2003; Kassin & Kiechel, 1996; Russano et al., 2005). Ten tweede betreft het veldonderzoek, waarbij op basis van het bestuderen van (audiovisuele opnames van) verhoren, kwalitatief of kwantitatief onderzoek bij de betrokken actoren (politieambtenaren of verdachten) inzicht wordt verworven in een aantal kenmerken van het verhoor – zoals de verhoorduur en de toegepaste verhoortechnieken – en hun impact op het gedrag van de verdachte (zie bijvoorbeeld Baldwin, 1993; Leo, 1996a; Meissner et al., 2009). In sommige gevallen betreft het ook onderzoek waarbij individuele gevallen worden geanalyseerd of waarbij verschillende zaken uit een bepaalde periode collectief worden bestudeerd om inzicht te verwerven in bijvoorbeeld de factoren die blijken samen te hangen met valse bekentenissen (zie bijvoorbeeld Drizin & Leo, 2004; Gudjonsson, 2003; Leo & Ofshe, 1998). Op basis van deze typen onderzoek wordt zo onder meer inzicht verworven in de oorzaken van de totstandkoming van valse bekentenissen, maar ook in de factoren die een rol spelen bij de mate waarin verdachten al dan niet in staat zijn om hun rechten te begrijpen.

Ten behoeve van deze bijdrage zullen studies van beide typen worden besproken die inzicht bieden in de daadwerkelijke doorwerking en effectieve uitoefening van procedurele waarborgen in het kader van het verdachtenverhoor. Daarbij zal een selectie van toonaangevend onderzoek inzake het begrijpen van de procedurele rechten en verhoorpraktijken aan bod

komen; een exhaustieve bespreking zou immers te ver leiden voor het bestek van deze bijdrage. De studies die hier aan bod zullen komen, betreffen hoofdzakelijk onderzoek van vooraanstaande auteurs op het domein, dat op systematische wijze in kaart werd gebracht in het kader van het doctoraatsonderzoek van de auteur.¹ Het betreft Engelstalige en Nederlandstalige gepubliceerde literatuur – zowel publicaties in tijdschriften als handboeken en verzamelwerken – inzake het kunnen begrijpen van procedurele rechten in het kader van het verhoor, alsook inzake verhoortechnieken, valse bekentenissen en de factoren die daarmee gepaard gaan. Voorts betreft het literatuur specifiek gerelateerd aan het recht op toegang tot een advocaat en het zwijgrecht in het kader van het verhoor. De literatuur werd zowel via de fysieke bronnencollectie van KU Leuven als via online criminologische en psychologische databanken gezocht op basis van (een combinatie van) relevante trefwoorden (Aveyard, 2014). Hierbij kwam een aantal auteurs herhaaldelijk naar voren, waardoor specifiek ook hun publicaties werden nagegaan. Daarnaast werd literatuur gezocht door de jaargangen van relevante tijdschriften en de referentielijsten van reeds gevonden bronnen te raadplegen. Er werd derhalve tevens gebruik gemaakt van de zogenaamde sneeuwbalmethode om de relevante literatuur te vinden (Greenhalgh & Peacock, 2005). Wanneer bepaalde auteurs (omwille van het publiceren van verschillende studies over een welbepaalde thematiek) en/of studies (wegens herhaaldelijke citaties) meermaals naar voren kwamen, werden deze beschouwd als toonaangevend en vooraanstaand op dat domein. Ten behoeve van deze bijdrage worden met name deze studies besproken. Waar mogelijk, werd gekozen voor publicaties die een overzicht schetsen van het bestaande onderzoek. Daarnaast is tevens aandacht besteed aan de inclusie van zowel oudere als recentere bronnen.

Hierbij kan wel meteen worden aangetekend dat het bestaande onderzoek overwegend Angelsaksisch van aard is, waarbij Angelsaksische landen – in tegenstelling tot veelal inquisitoire continentale landen – overwegend gekenmerkt worden door het accusatoir model van strafprocedure. Daarbij wordt een verdachte of beklaagde als volwaardige procespartij beschouwd, die over een zekere autonomie beschikt en die bovendien gelijkwaardig is aan de vervolgende instantie, waarbij de gelijkheid van wapens (*'equality of arms'*) als uitgangspunt geldt. De verdachte of beklaagde wordt bovendien, net als de vervolgende instantie, geacht op zelfstandige wijze bewijsmateriaal te verzamelen. In meer inquisitoire procedures heeft de

¹ De in deze bijdrage beschreven analyse ligt daarbij in het verlengde van het doctoraatsonderzoek van de auteur (zie Mergaerts (2021)), maar is – met uitzondering van enkele passages – als dusdanig geen integraal onderdeel van het verdedigde proefschrift. Daarbij werd overigens wel een nieuwe opzoeking verricht om ook recentere relevante literatuur – verschenen na afronding van het proefschrift – te kunnen opnemen in deze bijdrage.

verdachte een ietwat passievere rol, waarbij het onderzoek – en het verzamelen van bewijsmateriaal – onder leiding van de bevoegde magistraat plaatsvindt (Van den Wyngaert & De Smet, 2014).

In dat perspectief heeft, in tegenstelling tot de relatief recente toegenomen aandacht voor de procedurele rechten van verdachten in Europa, een dergelijke tendens van bijkomende bescherming van de verdachte al eerder plaatsgevonden in Angelsaksische landen. Zo werden in de Verenigde Staten reeds in de jaren zestig de zogenaamde *Miranda rights* ontwikkeld om verdachten beter te beschermen tegen de met verhoren gepaard gaande druk.² Het zwijgrecht, het recht op toegang tot een advocaat en de mededeling dat de verklaring(en) van de verdachte als bewijs (kunnen) worden gebruikt ter terechtzitting werden daarbij vooropgesteld als cruciale waarborgen met het oog op het maximaal vermijden van het risico op valse en onvrijwillige bekentenissen (Kassin, 2016; Wrightsman, 2010). In de tweede plaats werden in de jaren tachtig en negentig, als gevolg van enkele onterechte veroordelingen en mede ingegeven door academische inzichten, ook in het Verenigd Koninkrijk hervormingen doorgevoerd, waarbij minder confronterende verhoorstijlen en de audiovisuele opname van verhoren werden vooropgesteld (Kassin, 2016).³

Het voorgaande neemt niet weg dat de Angelsaksische studies toch ook van belang zijn in een continentale, Europese context. De toenemende wisselwerking tussen het inquisitoir en accusatoir model van strafprocedure heeft tot gevolg dat deze studies steeds relevanter worden voor de continentale landen en daarenboven ook hier hun opwachting maken. Thans komen immers geen uitsluitend accusatoire of inquisitoire procedures meer voor en zijn in zowel de continentale als Angelsaksische landen elementen van beide terug te vinden. Zo worden bijvoorbeeld de Belgische en Nederlandse strafprocedure gekenmerkt door een gemengd systeem. Het inquisitoire karakter van deze strafprocedures blijkt uit het strafrechtelijk vooronderzoek, dat in beginsel overwegend geheim, schriftelijk en niet-tegensprekelijk verloopt en waarbij de verdachte veeleer object van het onderzoek is. De procedure voor de vonnisgerechten verloopt daarentegen in principe mondeling, openbaar en tegensprekelijk, waarbij de verdachte en het openbaar ministerie veeleer gelijken zijn, en heeft zodoende een eerder accusatoir karakter (Verstraeten, 2012).

² Voor een zeer omstandige en gedetailleerde bespreking van de geschiedenis, context, inhoud en gevolgen van de uitspraak van het Amerikaanse *Supreme Court* in de zaak *Miranda v. Arizona* uit 1966, zie C. Fijnaut (1987). *De toelating van raadsliden tot het politieke verdachtenverhoor*. Kluwer.

³ Zie de daartoe ingevoerde *Police and Criminal Evidence Act* (<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/contents>) en de daarbij horende *Codes of Practice* (<https://www.gov.uk/guidance/code-of-practice>).

Daarbij heeft onder invloed van de rechtspraak van het EHRM met betrekking tot het recht op een eerlijk proces en de totstandkoming van enkele instrumenten op het niveau van de Europese Unie het accusatoir model van strafprocedure de laatste jaren aan belang gewonnen in continentaal Europa – ook in het kader van het strafrechtelijk vooronderzoek – wat onder meer merkbaar is in het kader van het verhoor (Rogers et al., 2013; Weisselberg, 2017). Hoewel het dus bijna uitsluitend Angelsaksisch onderzoek betreft, zal evenwel voor zover mogelijk en voorhanden, tevens worden ingegaan op Europese studies.

Tegen deze achtergrond wordt in deze bijdrage aldus de vertaalslag gemaakt naar de op het niveau van de Europese Unie versterkte procedurele waarborgen. Meer specifiek wordt in het licht van bevindingen van het zojuist geschetste criminologisch-psychologisch onderzoek gereflecteerd op de effectieve uitoefening van deze rechten, met aandacht voor de knelpunten en (on)bedoelde gevolgen die door deze knelpunten naar voren komen en de impact daarvan op hun beoogde doel.

3. De vooropgestelde procedurele waarborgen en de effectieve uitoefening ervan

In wat volgt, zal nader worden ingegaan op voor het verhoor relevante procedurele rechten die op het niveau van de Europese Unie naar voren werden geschoven om de positie van verdachten te versterken, met een bijzondere focus op hun praktische doorwerking in het kader van het verdachtenverhoor. Daartoe zullen achtereenvolgens het recht op informatie, het recht op toegang tot een raadsman en het zwijgrecht en het recht om zichzelf niet te beschuldigen worden uitgelicht.

3.1. Het recht op informatie: de kennisgeving en het begrijpen van de rechten

Om daadwerkelijk in staat te zijn deel te nemen aan de procedure en de toegekende procedurele rechten te kunnen uitoefenen, is het vanzelfsprekend van belang dat een verdachte over zijn rechten wordt geïnformeerd (Fair Trials, s.d.). Daartoe worden in de door het Europees parlement en de Raad uitgevaardigde Richtlijn 2012/13/EU voorschriften vastgesteld met betrekking tot het recht op informatie van verdachten en beklaagden over hun rechten in strafprocedures en over de tegen hen ingebrachte beschuldiging. Overeenkomstig artikel 3 van de Richtlijn moeten verdachten onverwijld, schriftelijk of mondeling, in eenvoudige en toegankelijke bewoordingen in kennis worden gesteld van hun procedurele rechten. Daarbij moet bovendien rekening worden gehouden met de specifieke behoeften van zogenaamd kwetsbare verdachten, wat overeenkomstig de Richtlijn impliceert dat bijzondere aandacht vereist is voor personen die, omwille van bijvoorbeeld hun jeugdige leeftijd of hun mentale of

fysieke toestand, de inhoud of de betekenis van de verstrekte informatie niet kunnen begrijpen (Overweging nr. 26 Richtlijn 2012/13/EU). In het verlengde hiervan stelde het EHRM reeds eerder al dat een effectieve participatie vereist dat “*the accused has a broad understanding of the nature of the trial process and of what is at stake for him or her, including the significance of any penalty which may be imposed. The defendant should be able, inter alia, to explain to his own lawyer his version of events, point out any statements with which he disagrees and make them aware of any facts which should be put forward in his defence*” (EHRM Liebreich/Duitsland, 2008, § 2(a)). Zowel de loutere toekenning van procedurele rechten als de kennis ervan volstaan bijgevolg niet om te waarborgen dat de verdachte er ook effectief gebruik van zal (kunnen) maken.

3.1.1. De mate waarin verdachten de rechten daadwerkelijk begrijpen

Het voorgaande sluit aan bij bestaand wetenschappelijk onderzoek ter zake. Een duidelijke kennisgeving van de rechten is immers van cruciaal belang, niet in het minst omdat in het merendeel van de studies naar valse bekentenissen het niet kunnen begrijpen van de rechten (zoals het zwijgrecht) *quasi*-systematisch aan bod komt als één van de elementen die gepaard gaan met het risico dat de verdachte een valse bekentenis aflegt (Kassin et al., 2010; Rogers et al., 2013). In de eerste plaats is de kennisgeving van de rechten in het bijzonder vereist voor verdachten die van tevoren niet op de hoogte zijn van hun rechten (Wald et al., 1967). Daarbij moet voor ogen worden gehouden dat verdachten doorgaans niet vertrouwd zijn met de (onvermijdelijke) juridische termen die worden gebruikt. Juridische terminologie kan immers complex zijn en komt in een alledaagse context meestal niet voor (Fenner et al., 2002). Sommige verdachten menen weliswaar dat ze hun rechten – in het bijzonder het zwijgrecht en het recht om zichzelf niet te beschuldigen – en de betekenis ervan kennen en begrijpen omdat ze deze herkennen doordat ze veelvuldig voorkomen in politseries en detectivefilms. Dit kan echter een valkuil zijn en afbreuk doen aan de bedoelde waarborg van deze rechten, aangezien de weergave ervan in dergelijke fictie niet steeds representatief is voor de werkelijke draagwijdte van deze rechten (Domanico et al., 2012; Rogers et al., 2010).

De afgelopen decennia werden in de Verenigde Staten verschillende meetinstrumenten ontwikkeld en gevalideerd om verdachten te kunnen testen op het kunnen begrijpen van de zogenaamde *Miranda rights* (Grisso, 2003; Rogers & Drogin, 2019). De *Miranda rights* omvatten het zwijgrecht, het recht op toegang tot een advocaat en de mededeling dat de verklaring(en) van de verdachte als bewijs (kunnen) worden gebruikt ter terechtzitting. Deze rechten moeten zodra een verdachte van zijn vrijheid wordt beroofd worden meegedeeld aan

deze verdachte, met name met het oog op de verhoren die tijdens deze vrijheidsberoving zullen plaatsvinden (Kassin, Scherr & Alceste, 2020; Weisselberg, 2017). Aan de hand van gevalideerde meetinstrumenten kan vervolgens worden nagegaan in welke mate een verdachte in staat is om de woorden die worden gebruikt om deze rechten mee te delen en de betekenis van deze rechten te begrijpen.

Deze instrumenten werden inmiddels ook in tal van onderzoek gebruikt om het kunnen begrijpen van deze rechten te meten. Zo blijkt uit onderzoek, waarbij de scores op één van deze instrumenten – de *Miranda Quiz*, een zelfrapportagevragenlijst bestaande uit 25 juist-foutvragen aan de hand waarvan misvattingen over de *Miranda rights* in kaart kunnen worden gebracht – tussen van hun vrijheid beroofde verdachten en universiteitsstudenten werden vergeleken, dat bij beide groepen tal van misvattingen bestaan over de inhoud en implicaties van deze rechten, waarbij beide groepen nauwelijks van elkaar verschillen (Rogers et al., 2010). Dat mensen doorgaans niet goed op de hoogte zijn van hun rechten – ook al menen ze dat dit wel het geval is – blijkt ook uit ander onderzoek in de Verenigde Staten, waarbij dezelfde vragenlijst werd afgenomen bij bijna 300 leden uit de algemene populatie (Rogers et al., 2013). Hetzelfde komt naar voren in vergelijkbaar Brits onderzoek, waarbij de rechten in het kader van het verhoor aan zowel een groep verdachten als niet-verdachten werden voorgelezen, waarop zij vervolgens werden gevraagd om deze in hun eigen woorden toe te lichten (Fenner et al., 2002).

Hoewel daarbij blijkt dat de meeste mensen hun rechten na de kennisgeving ervan in gunstige, ‘normale’ omstandigheden – wanneer ze dus niet daadwerkelijk zelf worden verdacht – nog redelijk goed begrijpen (Everington & Fulero, 1999; Grisso, 2003), moet voor ogen worden gehouden dat het als verdachte betrokken zijn in een strafprocedure en worden verhoord doorgaans als stressvol wordt ervaren (Guyll et al., 2013; Scherr & Franks, 2015). Uit experimenteel onderzoek blijkt dat dergelijke stress het begrijpen en de uitoefening van de procedurele rechten kan ondermijnen (Conti, 1999; Forrest et al., 2002; Rogers et al., 2011; Scherr & Madon, 2012). Bovendien tonen verschillende studies aan dat zelfs universiteitsstudenten – in afwezigheid van het ervaren van stress – om en bij de helft van de inhoud van de hen meegedeelde rechten vergeten (Rogers, Gillard, Wooley, & Fiduccia, 2011; Gillard, Rogers, Kelsey, & Robinson, 2014; Scherr & Madon, 2012). Voorts toont onderzoek op basis van scores op verschillende instrumenten om het begrijpen van de rechten te meten aan dat verstandelijk beperkte verdachten nog meer moeite kunnen ondervinden met het correct begrijpen van hun rechten in vergelijking met niet-verstandelijk beperkte verdachten (Fulero & Everington, 1995; Everington & Fulero, 1999; Rogers et al., 2013). Hetzelfde geldt voor

minderjarige verdachten (Grisso, 1980; Kahn et al., 2006; Rogers et al., 2016; Viljoen, Zapf & Roesch, 2007).

3.1.2. De wijze waarop verdachten worden geïnformeerd over hun rechten

In het licht van het voorgaande is overigens ook de wijze waarop een verdachte in kennis wordt gesteld van zijn rechten van belang om te faciliteren dat een verdachte zijn rechten daadwerkelijk begrijpt. Onder meer de woorden en zinnen die worden gebruikt, bepalen in hoeverre de mededeling verstaanbaar is en begrepen zal kunnen worden (Kahn et al., 2006). Zo is er in de Verenigde Staten geen standaardformulering voorhanden wat betreft de mondelinge mededeling van de rechten (Kassin et al., 2020). Uit Angelsaksisch onderzoek blijkt in dat perspectief dat de wijze waarop verdachten over hun rechten worden geïnformeerd in het kader van een verhoor aanzienlijk kan verschillen tussen politie-eenheden wat onder meer de gebruikte bewoordingen, het aantal woorden en de moeilijkheidsgraad ervan, betreft. Dat blijkt uit onderzoek waarin respectievelijk 47, 560 en 385 mededelingen van de rechten (*‘Miranda warnings’*) van verschillende politie-eenheden verspreid over de Verenigde Staten werden geanalyseerd (Kahn et al., 2006; Rogers et al., 2007; Rogers et al., 2008). Binnen de Europese Unie stelt dit probleem zich overigens ook. Refererend aan een eerdere in haar schoot verrichte studie, stelde de Europese Commissie in een Groenboek betreffende het vermoeden van onschuld immers dat *“the way in which the accused is made aware of the right differs and an important aspect of protecting the right is that he should be aware of it”* (Green paper the presumption of innocence, 2006, p. 8). In de meeste continentaal Europese landen is evenmin een standaardformulering voorzien voor de wijze waarop verdachten mondeling worden ingelicht over hun rechten in het kader van een verhoor (Panzavolta et al., 2015).

Daarenboven blijkt dat verdachten een mondelinge mededeling van de rechten minder goed begrijpen dan een schriftelijke mededeling (Rogers, 2008). Wanneer de rechten mondeling worden meegedeeld, neemt de mate waarin de rechten worden begrepen bovendien verder af naarmate het tempo waaraan ze worden toegelicht, toeneemt. Dit komt naar voren uit een analyse van opgenomen verhoren in zowel de Verenigde Staten (n = 29) (Domanico et al., 2012), Canada (n = 37) (Snook, Eastwood, & MacDonald, 2010), als Engeland (n = 34 verhoren van minderjarige verdachten) (Sim & Lamb, 2018). De schriftelijke mededeling van de procedurele rechten biedt een verdachte daarentegen de mogelijkheid om de rechten zin voor zin door te nemen en eventueel meerdere keren te lezen, wat – zo blijkt uit Canadees experimenteel onderzoek – het begrijpen ervan kan bevorderen (Eastwood & Snook, 2010; Rogers et al., 2016). Met betrekking tot dit laatste punt kan evenwel worden opgemerkt dat het

EHRM zich juist kritisch opstelt ten aanzien van het gebruik van standaardformulieren (zogenaamde *letters of rights*), waarbij het tevens lijkt te vereisen dat een verdachte wordt voorzien van een meer geïndividualiseerde, bijkomende toelichting over deze rechten (EHRM Zachar en Čierni/Slowakije, 2015; De Sloovere, 2016). Nochtans hoeft dat niet te betekenen dat de in verscheidene landen gehanteerde schriftelijke verklaring van de rechten vanuit juridisch oogpunt problematisch zou zijn, aangezien deze vaak een relatief omstandige toelichting van de rechten omvat, die enigszins toegankelijker is en verder reikt dan de in de wettelijke bepalingen gehanteerde bewoordingen.⁴

Voorts toont experimenteel onderzoek, waarin 92 universiteitsstudenten werden onderworpen aan een nagebootst verhoor, aan dat zij minder vaak gebruik maken van de hen toegekende procedurele rechten wanneer het belang van deze rechten wordt gebagatelliseerd in vergelijking met wanneer het belang ervan net wordt benadrukt (Scherr & Madon, 2013). Bovendien doen verdachten ook vaker afstand van hun procedurele rechten wanneer de naleving ervan wordt afgedaan als een loutere formaliteit of wanneer afstand doen als het verwachte, normale gedrag wordt gepresenteerd. Dit blijkt zowel uit onderzoek waarin 182 verhoren werden geobserveerd (Leo, 1996b) als uit experimenteel laboratoriumonderzoek waaraan 162 universiteitsstudenten deelnamen (Scherr & Franks, 2015). Observationeel onderzoek uitgevoerd in de Verenigde Staten waarbij opnames van 29 verdachtenverhoren werden geanalyseerd, toont overigens aan dat dit door sommige politieambtenaren zelfs als een bewuste strategie wordt toegepast om de verdachte ertoe te brengen afstand te doen van zijn rechten en om de verklaringsbereidheid te verhogen (Domanico et al., 2012).

3.2. Het recht op toegang tot een raadsman

Eén van de rechten waarover een verdachte die wordt verhoord moet worden geïnformeerd, is het recht op toegang tot een raadsman (Artikel 3 Richtlijn 2012/13/EU). Onder invloed van het inmiddels befaamde door het EHRM gewezen arrest Salduz/Turkije (2008) – en de talloze navolgende arresten – en de Richtlijn 2013/48/EU moet de advocaat van de verdachte sedert enige jaren ook aanwezig kunnen zijn bij het politioneel verhoor. Het gaat daarbij meer specifiek om het recht op een vertrouwelijk overleg voorafgaand aan het verhoor en het recht op bijstand door een advocaat tijdens het verhoor. Om dit recht op toegang tot een advocaat te

⁴ Zie bijvoorbeeld de in België voorgeschreven schriftelijke mededeling van de rechten opgenomen in de bijlage bij KB 23 november 2016 tot uitvoering van artikel 47bis, § 5, van het Wetboek van Strafvordering, BS 25 november 2016 (ed. 2) of het door het Nederlandse Ministerie van Veiligheid en Justitie uitgevaardigde informatieblad (raadpleegbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brochures/2017/03/01/u-wordt-verdacht-van-een-straftbaar-feit>).

waarborgen, moet dit recht zodanig worden ingevuld dat verdachten hun rechten van verdediging in de praktijk ook effectief kunnen uitoefenen. Hiertoe moeten verdachten zonder onnodig uitstel toegang hebben tot een advocaat en moet die toegang zo nodig, bijvoorbeeld in geval van een vrijheidsberoving, gefaciliteerd worden door de politieke en justitiële autoriteiten (Artikel 3 Richtlijn 2013/48/EU). De bijstand door een advocaat tijdens het verhoor moet daarenboven toelaten dat de advocaat daadwerkelijk aan het verhoor kan deelnemen. Dit impliceert dat de advocaat onder meer vragen kan stellen, om verduidelijking kan vragen en verklaringen kan afleggen (Voorafgaande overweging nr. 25 Richtlijn 2013/48/EU). Het voorgaande neemt niet weg dat een verdachte, nadat hij mondeling of schriftelijk in duidelijke, toereikende, eenvoudige en begrijpelijke bewoordingen in kennis werd gesteld van zijn recht op toegang tot een advocaat, alsnog afstand kan doen van dit recht, op voorwaarde dat dit vrijwillig en ondubbelzinnig geschiedt (Artikel 9 Richtlijn 2013/48/EU). De justitiële autoriteiten dienen de daadwerkelijke uitoefening van het recht op toegang tot een advocaat echter wel te bevorderen ten aanzien van verdachten *“die in een mogelijk zwakke positie verkeren [...], bijvoorbeeld door rekening te houden met mogelijke kwetsbaarheid die hun vermogen aantast om het recht op toegang tot een advocaat en het recht een derde vanaf hun vrijheidsbeneming op de hoogte te laten brengen, uit te oefenen, en door passende maatregelen te nemen die ervoor zorgen dat die rechten gewaarborgd worden”* (Voorafgaande overweging nr. 51 Richtlijn 2013/48/EU).

3.2.1. Het onschuldig zijn en de kwetsbaarheid van verdachten als belemmerende factoren

De nadruk op de daadwerkelijke uitoefening van het recht op toegang tot een raadsman en het faciliteren ervan is in het licht van de bevindingen van internationaal wetenschappelijk onderzoek alvast aangewezen. Het waarborgen van deze daadwerkelijke uitoefening is evenwel geen sinecure. Zo toont experimenteel onderzoek (veelal met universiteitsstudenten) aan dat de uitoefening van het recht op toegang tot een advocaat door onschuldige verdachten geen evidentie is. Ervan uitgaand dat ze niets te verbergen hebben, zien onschuldige verdachten bijvoorbeeld vaak geen reden om gebruik te maken van hun recht op toegang tot een advocaat (Hartwig et al., 2007; Kassin, 2005; Kassin & Norwick, 2004).

Daarnaast bestaat het risico dat een verdachte omwille van enige kwetsbaarheid reeds afstand deed van zijn recht op toegang tot een advocaat terwijl hij hiertoe niet in staat was. De vaststelling van de kwetsbaarheid van verdachten blijkt namelijk een complexe aangelegenheid te zijn, waardoor de daadwerkelijke uitoefening van hun procedurele rechten alsnog in het gedrang kan komen (Mergaerts, 2021). De mate waarin politieambtenaren in staat zijn om de

kwetsbaarheid van een verdachte te herkennen en vervolgens de gepaste maatregelen te nemen, was reeds voorwerp van (overwegend Brits en Nederlands) empirisch onderzoek. Daarbij werd met name gefocust op de detectie van psychologische factoren die een kwetsbaarheid kunnen teweegbrengen, zoals bepaalde mentale stoornissen. Onder meer omwille van de tijdsdruk waarmee zij geconfronteerd worden, het gebrek aan voldoende kennis en het niet voorhanden zijn van handvatten kan een dergelijke vaststelling niet zonder meer van hen worden verwacht (Dehaghani, 2019; McKinnon & Grubin, 2010). Zo hebben verschillende studies aangetoond dat politieambtenaren moeite ondervinden om verstandelijk beperkte verdachten te herkennen (Braanker, 2010; Douglas & Cuskelly, 2011; Gudjonsson, 2003; Gulati et al., 2020; Young et al., 2013). Zelfs indien de kwetsbaarheid van een verdachte (tijdig) wordt vastgesteld, blijken politieambtenaren daarenboven niet steeds de vereiste bijkomende maatregelen (zoals het waarborgen van de bijstand door een advocaat) te nemen om hieraan tegemoet te komen (Dehaghani, 2019; Farrugia & Gabbert, 2020; Geijssen, 2018; Gudjonsson, 2010; Gudjonsson et al., 1993). Uit het bestaande onderzoek kan dan ook worden afgeleid dat de kwetsbaarheid van verdachten door politieambtenaren onvoldoende wordt onderkend (Bockstaele & De Clercq, 2014; Uzieblo, 2014).

3.2.2. Het optreden van de raadsman

Vervolgens dient te worden gewezen op de actieve rol die de raadsman van de verdachte kan opnemen tijdens een verhoor wanneer een verdachte wel beroep doet op de bijstand door een advocaat. In hoeverre de raadsman deze actieve rol daadwerkelijk benut – en dus daadwerkelijk deelneemt aan het verhoor – is immers medebepalend voor de mate waarin een verdachte zijn procedurele rechten zal (kunnen) uitoefenen tijdens dat verhoor. In die zin zijn het al dan niet tussenkomen tijdens het verhoor en de mate waarin de raadsman daadwerkelijk toezicht uitoefent op de eerbiediging van de rechten van belang voor het kunnen uitoefenen van onder meer het zwijgrecht en het recht om zichzelf niet te schuldigen tijdens een verhoor (Verhoeven & Stevens, 2012). Dit is vanzelfsprekend des te meer van belang wanneer een verdachte over beperktere cognitieve capaciteiten en vaardigheden beschikt waardoor bijkomende ondersteuning van de advocaat tijdens een verhoor aangewezen is. De aanwezigheid van een raadsman en de wijze waarop hij in dit verband optreedt, kunnen ook de dynamiek van een verhoor veranderen (Verhoeven, 2018). Zowel Brits als Nederlands observationeel onderzoek heeft evenwel aangetoond dat het optreden van advocaten tijdens verhoren, zeker tijdens de beginjaren na de introductie van het recht op toegang tot een advocaat, niet steeds optimaal is (Baldwin, 1992; Cape & Hodgson, 2014; McConville et al., 1997; Pivaty et al., 2020;

Verhoeven & Stevens, 2013). Een dergelijke te passieve rol of het niet ingrijpen tijdens een verhoor kan echter resulteren in een zekere schijnveiligheid (Horselenberg, 2009). Dit risico ontstaat wanneer de raadsman van de verdachte bijvoorbeeld onvoldoende kennis heeft van nefaste verhoortechnieken of onvoldoende zicht heeft op de cognitieve capaciteiten en vaardigheden van zijn cliënt (Verhoeven, 2019). De afwezigheid van enig ingrijpen van de advocaat tijdens een verhoor doet vermoeden dat zich geen onregelmatigheden hebben voorgedaan, waardoor het in een later stadium in de regel dan ook uitgesloten zal zijn dat hierop nog kan worden teruggekomen of dat enige onregelmatigheid alsnog succesvol kan worden ingeroepen. Vanuit die optiek is de wijze waarop bijstand wordt verleend tijdens een verhoor cruciaal voor de uitoefening van de procedurele rechten door de verdachte.

3.3. Het vermoeden van onschuld

Het vermoeden van onschuld komt in het kader van een politieel verhoor in het bijzonder tot uiting in het recht om te zwijgen en het recht om zichzelf niet te beschuldigen. Aangezien beide rechten een belangrijk onderdeel vormen van het vermoeden van onschuld (EHRM Saunders/Verenigd Koninkrijk, 1996), beoogt de Europese Unie deze eveneens te versterken. Zo mag de uitoefening van deze rechten niet tegen een verdachte worden gebruikt, noch worden aanschouwd als bewijs dat de verdachte het strafbare feit zou hebben begaan. Dat neemt evenwel niet weg dat de politieele en justitiële autoriteiten op rechtmatige wijze, met toepassing van legale dwang, bewijs mogen verzamelen (Artikel 7 Richtlijn (EU) 2016/343).

Uit de voorbereidende stukken bij deze Richtlijn blijkt wel dat de Europese Commissie, refererend aan enkele door haar gefinancierde empirische studies, zich bewust is van bepaalde dynamieken die de daadwerkelijke uitoefening van het zwijgrecht en het recht om zichzelf niet te beschuldigen kunnen belemmeren. Zo wordt gewezen op de reeds hoger aangehaalde praktijken waarbij politieambtenaren druk uitoefenen op verdachten om hen ervan te overtuigen geen gebruik te maken van hun zwijgrecht (Impact Assessment 27 november 2013, SWD(2013) 478, p. 25).

3.3.1. De rol van psychologische mechanismen in hoofde van de verdachte en de verhoorders

Uit de bevindingen van wetenschappelijk onderzoek komen echter nog andere mechanismen naar voren die de uitoefening van deze rechten in het gedrang brengen. Zo blijkt uit verschillende experimentele laboratoriumonderzoeken met universiteitsstudenten in de eerste plaats dat terwijl deze rechten zijn bedoeld als bescherming tegen onvrijwillige zelf incriminerende verklaringen, onschuldigen vaak geen reden zien om te zwijgen en doorgaans

graag hun medewerking aan het onderzoek willen verlenen (Hartwig et al., 2007; Kassin, 2005; Kassin & Norwick, 2004; Scherr & Franks, 2015). Onschuldigen zullen daarbij hun betrokkenheid bij het strafbare feit in kwestie aanhoudend blijven ontkennen, ook al ervaren ze intussen meer stress (Kassin, 2005; Leo & Drizin, 2010).

Deze houding en de toegenomen nervositeit van de onschuldige verdachte kan bij de verhoorders vervolgens hun indruk van schuld bevestigen en versterken, waarop zij nog meer druk op de verdachte gaan uitoefenen (Horselenberg, 2010; Kassin et al., 2003). Zodra de verhoorders, om welke reden ook, immers menen dat een verdachte schuldig is – en dus een zogenaamde schuldpresumptie hebben – kan dit ertoe leiden dat zij overgaan tot een confronterende ondervragingsstijl waarbij druk wordt uitgeoefend, ook op de onschuldige verdachte die als gevolg daarvan een verhoogd risico heeft om een onvrijwillige en dus zelfs valse bekentenis af te leggen (Kassin, 2005).

Het risico op onvrijwillige bekentenissen bestaat net zozeer wanneer verdachten wél gebruik willen maken van hun zwijgrecht en hun recht om zichzelf niet te beschuldigen. Hoewel overeenkomstig de Richtlijn (EU) 2016/343 geen negatieve gevolgen mogen worden gekoppeld aan de uitoefening van deze rechten, kan dit toch een aantal onbedoelde neveneffecten teweegbrengen, waarbij politieambtenaren de uitoefening ervan (onbewust) kunnen beschouwen als een teken van liegen, niet willen meewerken en/of een indicatie van schuld. Dit is gebleken uit een door de Europese Unie gefinancierd onderzoek, waarbij op basis van een juridische analyse en kwalitatief empirisch onderzoek (interviews) het zwijgrecht in België, Italië, Nederland en Ierland werd onderzocht ('Emprise': Daly et al., 2022; Pivaty, Beazley, Daly, Beckers, et al., 2021; Pivaty, Beazley, Daly, De Vocht, et al., 2021).

De voorgaande veronderstellingen kunnen onder andere verklaard worden aan de hand van de zogenaamde 'tunnelvisie'. Het gaat om een impliciet psychologisch mechanisme dat ertoe leidt dat de politie zich vanaf een bepaald moment uitsluitend richt op één mogelijke verklaring voor het misdrijf – en mogelijke verdachte – ten koste van andere mogelijke alternatieven. Tunnelvisie kan ontstaan doordat verklaringen en bewijs worden gezocht en geïnterpreteerd op een dusdanige manier dat ze in overeenstemming zijn met de vooropgestelde verklaring voor het misdrijf en de overtuiging van de schuld van de verdachte, terwijl overige verklaringen, bewijs en mogelijke verdachten buiten beschouwing worden gelaten (Leo & Drizin, 2010).

3.3.2. De gehanteerde verhoortechnieken

Dergelijke psychologische mechanismen kunnen op hun beurt tot uiting komen in de door politieambtenaren gehanteerde verhoortechnieken. Daarbij ontstaat het risico dat aldus een beschuldigende verhoorstijl wordt gehanteerd, die het zwijgrecht en het recht om zichzelf niet te beschuldigen kan hypothekeren. Een beschuldigende stijl is sterk gericht op het bekomen van een bekentenis, waarbij op een confronterende manier en vanuit een schuldpresumptie vragen worden gesteld (Meissner et al., 2014). De wellicht meest gekende bij deze verhoorstijl passende verhoortechniek is de Reid-techniek (Inbau et al., 2013), die wordt aangeleerd en toegepast in de Verenigde Staten, maar tevens in Canada, Europa en Azië en die ondanks zijn omstreden karakter (Gudjonsson, 2003; Vrij, 2010) nog steeds actueel is.

Hoewel in de meeste landen – waaronder bijvoorbeeld Nederland en België – immers geenszins een beschuldigende verhoorstijl wordt voorgeschreven, toont (beperkt) empirisch observationeel en kwalitatief onderzoek aan dat in de praktijk toch nog een aantal elementen ervan tot uiting komen in bestudeerde verdachtenverhoren (Ponsaers et al., 2001; Stevens & Verhoeven, 2011; Verhoeven & Duinhof, 2017). Daarnaast schemert deze stijl tevens nog door in recente in beide landen gehanteerde verhoorhandboeken (Van Amelsvoort & Rispens, 2017; Bockstaele, 2018).

Thans wordt wereldwijd evenwel in toenemende mate een informatieverzamelende verhoorstijl vooropgesteld (Association for the Prevention of Torture, 2021). Een informatieverzamelende stijl is gericht op het verzamelen van informatie ten behoeve van de waarheidsvinding, met inachtneming van en respect voor de procedurele rechten van de verdachte (Meissner et al., 2014; Association for the Prevention of Torture, 2021). Daardoor leidt deze stijl volgens het bestaande experimenteel onderzoek – op basis waarvan ook een meta-analyse is verricht – tot betere resultaten in termen van het bekomen van waarachtige bekentenissen en het vermijden van valse bekentenissen in vergelijking met de beschuldigende verhoorstijl die niet louter waarheidstrouwe, doch ook meer valse bekentenissen uitlokt (Meissner et al., 2014; Meissner et al., 2010). Voorbeelden van een dergelijke informatieverzamelende verhoorstijl zijn de in onder meer Engeland en Wales toegepaste *PEACE*-techniek (Cape, 2011; Kassin et al., 2010), de in België gehanteerde basisverhoortechniek (Bockstaele, 2018; Schellingen, 2020; Van De Plas & Magerotte, 2012) en de Nederlandse “scenario’s onderzoekende methode (SOM)” (Rispens et al., 2017; Van Amelsvoort & Rispens, 2021). Hierbij moet wel worden aangestipt dat zelfs bij deze meer aanvaarde verhoorstijl een correcte toepassing ervan van belang is. Hoewel in het Verenigd Koninkrijk een vrij uitvoerig opleidingsprogramma voorhanden is om verhoorders te trainen in de toepassing van de *PEACE*-techniek (Griffiths & Milne, 2006), toont observationeel

onderzoek van uitgevoerde verhoren in Engeland en Wales aan dat een dergelijke adequate toepassing ervan in de praktijk allerm minst vanzelfsprekend is (e.g., Izotovas et al., 2021; Walsh & Milne, 2006). Daarbij kan bovendien worden opgemerkt dat in onder meer België, Nederland en Spanje verhoorders vaak niet of onvoldoende zijn opgeleid om verhoren uit te voeren (Schell-Leugers et al., 2022; Van Beek & Hoekendijk, 2016; Vanderhallen et al., 2016). Zodoende kunnen wettelijk verankerde procedurele rechten in de praktijk alsnog op de helling komen te staan.

4. Bij wijze van besluit: een terugblik en een vooruitblik

De in deze bijdrage aangestipte Europese ontwikkelingen hebben ongetwijfeld de procedurele rechten van verdachten en beklaagden betrokken in strafprocedures versterkt. Een loutere toekenning van procedurele rechten volstaat evenwel niet. De daadwerkelijke doorwerking en uitoefening ervan in de praktijk is minstens even cruciaal, niet in het minst om een aantal nefaste gevolgen te vermijden. Zo bestaat er een risico op een schending van fundamentele rechten – in het bijzonder het recht op een eerlijk proces – wanneer een verdachte niet effectief kan deelnemen aan de strafprocedure. Daarnaast blijkt het niet effectief kunnen uitoefenen van de rechten die aan de orde zijn tijdens een verhoor gepaard te gaan met een risico op het afleggen van onvrijwillige en zelfs valse bekentenissen, die op hun beurt veelvoorkomend zijn bij gerechtelijke dwalingen. Dergelijke problemen ondermijnen vanzelfsprekend de legitimiteit van de strafrechtspleging, maar kunnen ook leiden tot een daling in het vertrouwen van burgers in justitie, alsook in het onderlinge vertrouwen tussen lidstaten.

In dat perspectief hebben de Europese instrumenten weliswaar de ambitie om de rechten van alle verdachten te bevorderen zodat zij effectief kunnen deelnemen aan de strafprocedure en de kwaliteit van de strafprocedure kan worden gewaarborgd, maar niettemin is er in praktijk een risico op een ongelijke bejegening. De praktische doorwerking van de vooropgestelde bijkomende bescherming voor verdachten in het kader van verdachtenverhoren blijkt immers niet vanzelfsprekend te zijn. Zo blijken de in de Verenigde Staten ingevoerde *Miranda rights* slechts een beperkt effect te hebben in de praktijk. Dit illustreert het feit dat hun ultieme doelstelling – het terugdringen van onvrijwillige en desgevallend valse bekentenissen – tegen de verhoopte verwachtingen in niet werd behaald door de loutere invoering van die rechten (Fijnaut, 1987; Kassin et al., 2010; Smalarz et al., 2016; Wrightsman, 2010).

De bevindingen van criminologisch-psychologisch onderzoek tonen aan dat verdachten niet steeds in staat zijn om de hen in het kader van een verhoor toegekende procedurele rechten effectief uit te oefenen. Het geschetste onderzoek illustreert in dit verband de niet te

onderschatten impact van psychologische en systemische factoren op de mate waarin een verdachte zijn rechten kan uitoefenen in het kader van een verhoor. Zoals hoger is gebleken, moet een verdachte over een aantal minimale capaciteiten en vaardigheden en de nodige informatie beschikken om de rechten te kunnen begrijpen (Van Kempen, 2016) enerzijds en moet de situatie waarin hij zich bevindt en de betrokken autoriteiten hem toelaten die procedurele rechten uit te oefenen anderzijds. Hoe een verdachte wordt bejegend en in welke mate zijn procedurele rechten daadwerkelijk worden gewaarborgd tijdens een verhoor, kan daarbij sterk afhangen van de in een concrete zaak betrokken politieke en justitiële autoriteiten. Dit geldt reeds van bij de mededeling van de rechten waarover een verdachte beschikt in het kader van een verhoor, maar komt ook tot uiting in de wijze waarop het verhoor wordt uitgevoerd. In dit verband blijkt de verhoorpraktijk onderhevig te zijn aan tal van (onbewuste) psychologische mechanismen en processen die een daadwerkelijke uitoefening van procedurele rechten in het gedrang kunnen brengen.

4.1. Naar meer en wetenschappelijk onderbouwde opleiding en training

Het besproken onderzoek toont aan dat de loutere invoering van dergelijke procedurele rechten – *law in the books* – op zichzelf onvoldoende is om in de praktijk de uitoefening van procedurele rechten te waarborgen en te versterken. Hoewel in het licht van deze vaststellingen nauwkeurigere, bindende dan wel *soft law* instrumenten aan een adequatere bescherming van verdachten en beklaagden kunnen bijdragen (Pivaty, Beazley, Daly, De Vocht, et al., 2021), zijn deze dan ook op zichzelf onvoldoende om dit doel te bereiken. De knelpunten die de effectieve uitoefening van procedurele rechten kunnen belemmeren, zijn immers juist veeleer praktisch van aard en te wijten aan psychologische mechanismen die niet louter door zuiver juridische maatregelen te ondervangen zijn.

Er is vanuit dat perspectief aanvullend op regelgeving en beleid eveneens nood aan op wetenschappelijke inzichten gebaseerde opleidingen en training van de betrokken actoren om de daadwerkelijke doorwerking en uitoefening van de vooropgestelde waarborgen te faciliteren. Een toonaangevend voorbeeld hiervan in het licht van de thematiek van deze bijdrage is alvast het “SUPRALAT-project”. Dit is een opleidingsprogramma dat succesvol werd uitgerold in verschillende landen en dat erop is gericht de bijstand van verdachten door advocaten in het kader van het politioneel verhoor te versterken.⁵ De opleiding bestaat uit zowel een theoretisch (*e-learning*) als praktisch (met inbegrip van groepsdiscussies en rollenspelen) luik, aan de hand

⁵ SUPRALAT staat voor “*Strengthening suspects’ rights in pre-trial proceedings through practice-oriented training for lawyers*”. Voor meer informatie over dit project, zie Pivaty et al. (2020).

waarvan advocaten op basis van zowel academische als praktische inzichten nader worden getraind in het verlenen van adequate bijstand aan verdachten (Pivaty et al., 2020).

Daarnaast kan tevens worden gewezen op de internationaal uitgevaardigde *Principles on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering*, die tot stand kwamen op basis van een samenwerking tussen meer dan tachtig vooraanstaande academici en experts uit de praktijk wereldwijd (Association for the Prevention of Torture, 2021). Deze principes zijn waardevol en kunnen veelbetekenend zijn voor toekomstige initiatieven op zowel supranationaal als meer lokaal niveau. Geïnspireerd op *best practices* en beschikbare *knowhow* wereldwijd, bevatten ze immers concrete uitgangspunten en aanbevelingen om globaal genomen meer aandacht te besteden aan de vaardigheden om verdachten te verhoren, waarbij verhoorders maximaal de correcte toepassing van de informatieverzamelende verhoorstijl wordt aangeleerd, met aandacht voor het bekomen van waarheidsgetrouwe informatie met inachtneming van de rechten van verdachten (Association for the Prevention of Torture, 2021).

In het verlengde hiervan is het tevens aangewezen om magistraten bewust te maken van het proces dat voorafgaat aan de totstandkoming van verklaringen, waarbij ook steeds een zorgvuldige beoordeling van de wijze waarop een verklaring tot stand kwam en de verklaring zelf aangewezen is (Tersago, 2020).

4.2. Naar een veralgemeende audiovisuele opname van verhoren

Tot slot strekt het tot aanbeveling om tevens te voorzien in een periodieke monitoring van de huidige praktijken, zodat bijsturing waar nodig mogelijk is. Daartoe kan worden gepleit voor de audiovisuele opname van alle verhoren. Audiovisuele bieden de mogelijkheid om enerzijds de door de verhoorders gestelde vragen en het precieze antwoord van de verhoorde persoon achteraf na te gaan en anderzijds het optreden van de advocaat te controleren. Zo kan worden nagegaan op welke wijze een verklaring tot stand is gekomen en in hoeverre een verdachte zijn rechten daadwerkelijk kon uitoefenen. Experimenteel onderzoek in de Verenigde Staten heeft in dit verband overigens aangetoond dat verhoorders minder beschuldigende verhoortechnieken gebruikten wanneer het verhoor werd opgenomen in vergelijking met wanneer dat niet het geval was (Kassin et al., 2014). Als dusdanig laten audiovisuele opnames controle op het verloop van het verhoor toe in alle fasen van de strafrechtspleging (Smalarz et al., 2016). Daarnaast kunnen ze eveneens worden ingezet voor evaluatie en monitoring achteraf, waarbij ze als het ware als leermoment kunnen dienen voor de betrokken verhoorders.

4.3. Naar een (verdere) kruisbestuiving tussen het recht en wetenschappelijk onderzoek

De brede beschikbaarheid van dergelijke opnames biedt bovendien de mogelijkheid om de praktijk verder te bestuderen en de kruisbestuiving tussen het recht en het wetenschappelijk onderzoek te faciliteren. Het is daarbij in het bijzonder aangewezen om, in het licht van de supranationale ontwikkelingen, ook binnen de Europese, continentale context nader onderzoek te verrichten, daar het meeste onderzoek thans Angelsaksisch van aard is. Hoewel dat onderzoek – zoals het experimenteel laboratoriumonderzoek met universiteitsstudenten – tot op zekere hoogte wel kan worden getransponeerd naar de Europese context en in die zin wel nuttig en relevant is om een inschatting te maken van de factoren die de uitoefening van procedurele rechten kunnen belemmeren, moet rekening worden gehouden met de context en verschillen. De wijze waarop verhoren in Europa worden uitgevoerd en de wijze waarop verdachten van hun rechten worden geïnformeerd, kan – en zal op een aantal punten – verschillen van de Angelsaksische praktijk, die onderling zelfs verschillend blijkt te zijn (Weisselberg, 2017).

Aan de hand van (bijkomend) wetenschappelijk onderzoek kan in elk geval nader inzicht worden verworven in de daadwerkelijke doorwerking van juridische maatregelen in de praktijk en welke factoren deze doorwerking faciliteren dan wel belemmeren. Dergelijk inzicht is dienstig om nader invulling te geven aan de bestaande juridische kaders, draagt bij aan de evaluatie van genomen initiatieven en laat toe om handvatten aan te reiken voor toekomstige initiatieven die de procedurele rechten van verdachten in strafprocedures beogen te versterken. Zodoende kunnen wetenschappelijke inzichten zowel bij de totstandkoming, implementatie, bijsturing als evaluatie van regelgeving en beleid een rol spelen. Zodoende kunnen de bevindingen van criminologisch-psychologisch onderzoek en de doorwerking ervan in de praktijk een belangrijke bijdrage leveren aan een effectieve uitoefening van procedurele waarborgen in strafprocedures en zo ook aan de eerbiediging van het recht op een eerlijk proces.

Bibliografie

- Association for the Prevention of Torture (2021). *Principles on effective interviewing for investigations and information gathering*, https://www.apt.ch/sites/default/files/campaign/apt_PoEI_EN_08%20%282%29.pdf
- Aveyard, H. (2010). *Doing a literature review in health and social care: a practical guide*. Maidenhead Open University Press.
- Baldwin, J. (1992). *The role of legal representatives at police stations*. Royal Commission on Criminal Justice Research Study No. 3.
- Baldwin, J. (1993). Police interview techniques. Establishing truth or proof? *Brit.J.Criminol.*, 325-352.

- Bockstaele, M. (2018). *Handboek verhoren 1*. Maklu.
- Bockstaele, M., & De Clercq, B. (2014). *Verhoren van minderjarigen en kwetsbare volwassenen*. Maklu.
- Braanker, M. B. (2010). Verstandig recht, recht naar verstand. De rechtspositie van kwetsbaardere verdachten, in het bijzonder verstandelijk beperkten, na Salduz. *Strafblad*, 302-319.
- Cape, E. (2011). *Defending suspects at police stations. The practitioner's guide to advice and representation*. LAG.
- Cape, E., & Hodgson, J. (2014). The right of access to a lawyer at police stations: making the European Union Directive work in practice. *NJECL*, 450-479.
- Commission staff working document (Comm.). Impact assessment accompanying the document Proposal for measures on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings, 27 november 2013, SWD(2013) 478 final.
- Conti, R. P. (1999). The psychology of false confessions. *The Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology*, 14-36.
- Daly, Y., Dowd, C., & Muirhead, A. (2022). When you say nothing at all: invoking inferences from suspect silence in the police station. *The International Journal of Evidence & Proof*, 249-270. <https://doi.org/10.1177/13657127221104649>
- De Sloovere, A. (2016). Nog strengere eisen in verband met de informatievervalsing bij het verhoor van verdachten in het beginstadium van de procedure (noot onder EHRM 21 juli 2015). *RABG*, 13-18.
- Dehaghani, R. (2019). *Vulnerability in police custody. Police decision-making and the appropriate adult safeguard*. Routledge.
- Domanico, A. J., Cicchini, M. D., & White, L. T. (2012). Overcoming Miranda: a content analysis of the Miranda portion of police interrogations. *Ida Law Rev*, 49, 1-22.
- Douglas, L., & Cuskelly, M. (2011). A focus group study of police officers' recognition of individuals with intellectual disability. *Psychiatry, Psychology and Law*, 35-44.
- Drizin, S. A., & Leo, R. A. (2004). The problem of false confessions in the post-DNA world. *North Carolina Law Review*, 891-1007.
- Eastwood, J., & Snook, B. (2010). Comprehending Canadian police cautions: are the rights to silence and legal counsel understandable? *Behavioral Sciences and the Law*, 366-377.
- EHRM 17 december 1996, nr. 43/1994/490/572, Saunders/Verenigd Koninkrijk.
- EHRM 8 januari 2008, nr. 30443/03, Liebreich/Duitsland.

- EHRM 27 november 2008, nr. 36391/02, Salduz/Turkije.
- EHRM 21 juli 2015, nrs. 29376/12 en 29384/12, Zachar en Čierni/Slowakije.
- Everington, C., & Fulero, S. M. (1999). Competence to confess: measuring understanding and suggestibility of defendants with mental retardation. *Mental Retardation*, 212-220.
- Fair Trials. (s.d.). *Understanding your rights in police custody. The European Union's model of letters of rights*.
- Farrugia, L., & Gabbert, F. (2020). Vulnerable suspects in police interviews: exploring current practice in England and Wales. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 17-30.
- Fenner, S., Gudjonsson, G. H., & Clare, I. (2002). Understanding of the current police caution (England and Wales) among suspects in police detention. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 83-93.
- Fijnaut, C. (1987). *De toelating van raadslieden tot het politie verdachtenverhoor*. Kluwer.
- Fijnaut, C. (2014). *Criminologie en strafrechtsbedeling*. Intersentia/Boom.
- Forrest, K. D., Wadkins, T. A., & Miller, R. L. (2002). The role of preexisting stress on false confessions: an empirical study. *The Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology*, 23-45.
- Fulero, S. M., & Everington, C. (1995). Assessing competency to waive Miranda rights in defendants with mental retardation. *Law and Human Behavior*, 533-543.
- Garrett, B. L. (2011). *Convicting the innocent: where criminal prosecutions go wrong*. Harvard University Press.
- Geijssen, K. (2018). *Persons at risk during interrogations in police custody. Different perspectives on vulnerable suspects*. Ipskamp printing.
- Gillard, N. D., Rogers, R., Kelsey, K. R., & Robinson, E. V. (2014). An investigation of implied Miranda waivers and Powell wording in a mock-crime study. *Law and Human Behavior*, 38, 501–508.
- Goethals, J. (2007). *Psychologie en delinquentie. Een inleiding in de criminologische psychologie*. Acco.
- Green paper of the Commission of the European Communities on the presumption of innocence, 26 april 2006, COM(2006) 174 final.
- Griffiths, A., & Milne, R. (2006). Will it all end in tiers? Police interviews with suspects in Britain. In T. Williamson (Ed.), *Investigative interviewing: Rights, research, regulation* (pp. 167–189). Willan Publishing.

- Grisso, T. (1980). Juveniles' capacities to waive Miranda rights: an empirical analysis. *California Law Review*, 1134-1166.
- Grisso, T. (2003). *Evaluating competencies. Forensic assessments and instruments. Second editions*. Kluwer.
- Groenboek van de Commissie betreffende procedurele waarborgen voor verdachten in strafzaken in de gehele Europese Unie, 19 februari 2003, COM(2003) 75 def.
- Gudjonsson, G. H. (2003). *The psychology of interrogations and confessions. A handbook*. John Wiley & Sons.
- Gudjonsson, G. H. (2010). Psychological vulnerabilities during police interviews. Why are they important? *Legal and Criminological Psychology*, 161-175.
- Gudjonsson, G. H., Clare, I., Rutter, S., & Pearse, J. (1993). *Persons at risk during interviews in police custody: the identification of vulnerabilities*. Royal Commission on Criminal Justice, HMSO.
- Gudjonsson, G. H., Young, S., & Bramham, J. (2007). Interrogative suggestibility in adults diagnosed with attention-deficit hyperactivity disorder (ADHD). A potential vulnerability during police questioning. *Personality and Individual Differences*, 737-745.
- Gulati, G., Kelly, B. D., Cusack, A., Kilcommins, S., & Dunne, C. P. (2020). The experience of law enforcement officers interfacing with suspects who have an intellectual disability – A systematic review. *International Journal of Law and Psychiatry*, 1-10.
- Guyll, M., Madon, S., Yang, Y., Lannin, D. G., Scherr, K., & Greathouse, S. (2013). Innocence and resisting confession during interrogation: Effects on physiologic activity. *Law and Human Behavior*, 37, 366–375.
- Hartwig, M., Granhag, P. A., & Strömwall, L. A. (2007). Guilty and innocent suspects' strategies during police interrogations. *Psychology, Crime & Law*, 213-227.
- Hodgson, J. (2011). Safeguarding suspects' rights in Europe: a comparative perspective. *New Criminal Law Review*, 611-665.
- Horselenberg, R. (2009). Voorkom gerechtelijke dwalingen: neem verdachtenverhoren op video op. *Orde van de Dag*, 43-46.
- Horselenberg, R. (2010). De kwetsbare verdachte. *Ars Aequi*, 509-512.
- Horselenberg, R., Merckelbach, H., & Josephs, S. (2003). Individual differences and false confessions: a conceptual replication of Kassin and Kiechel (1996). *Psychology, Crime & Law*, 1-8.

- Inbau, F. E., Reid, J. E., Buckley, J. P., & Jayne, B. C. (2013). *Criminal interrogation and confessions*. Jones & Bartlett Learning.
- Izotovas, A., Kelly, C., & Walsh, D. (2021). The domains of PEACE: examining interviews with suspected sex offenders. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 743–757.
- Kahn, R., Zapf, P. A., & Cooper, V. (2006). Readability of Miranda warnings and waivers: implications for evaluating Miranda comprehension. *Law & Psychology Review*, 119-142.
- Kassin, S. M. (2005). On the psychology of confessions. Does innocence put innocents at risk? *American Psychologist*, 215-228.
- Kassin, S. M. (2016). False confessions: from colonial Salem, through Central Park, and into the twenty-first century. In C. Willis-Esqueda & B. H. Bornstein (Eds.), *The witness stand and Lawrence S. Wrightsman, Jr.* (pp. 53-74). Springer.
- Kassin, S. M., Drizin, S. A., Grisso, T., Gudjonsson, G. H., Leo, R. A., & Redlich, A. D. (2010). Police-induced confessions: risk factors and recommendations. *Law and Human Behavior*, 3-38.
- Kassin, S. M., Goldstein, C. C., & Savitsky, K. (2003). Behavioral confirmation in the interrogation room: on the dangers of presuming guilt. *Law and Human Behavior*, 187-203.
- Kassin, S. M., & Gudjonsson, G. H. (2004). The psychology of confessions. A review of the literature and issues. *Psychological Science in the Public Interest*, 33-67.
- Kassin, S. M., & Kiechel, K. L. (1996). The social psychology of false confessions: compliance, internalization, and confabulation. *Psychological Science*, 125-128.
- Kassin, S. M., Kukucka, J., Lawson, V. Z., & DeCarlo, J. (2014). Does video recording alter the behavior of police during interrogation? A mock crime-and-investigation study. *Law and Human Behavior*, 38, 73–83.
- Kassin, S. M., & Norwick, R. J. (2004). Why people waive their Miranda rights: the power of innocence. *Law and Human Behavior*, 211-221.
- Kassin, S. M., Scherr, K. C., & Alceste, F. (2020). The right to remain silent: realities and illusions. In: R. Bull & I. Blandón-Gitlin (Eds.), *The Routledge international handbook of legal and investigative psychology* (pp. 2-19). Routledge.
- Leo, R. A. (1996a). Inside the interrogation room. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 266-303.

- Leo, R. A. (1996b). Miranda's revenge: police interrogation as a confidence game. *Law & Society Review*, 259-288.
- Leo, R. A., & Drizin, S. A. (2010). The three errors: pathways to false confession and wrongful conviction. In G. D. Lassiter & C. A. Meissner (Eds.), *Police interrogations and false confessions: current research, practice, and policy recommendations* (pp. 9-30). American Psychological Association.
- Leo, R. A., & Ofshe, R. J. (1998). The consequences of false confessions: deprivations of liberty and miscarriages of justice in the age of psychological interrogation. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 429-496.
- McConville, M., Hodgson, J., Bridges, L., Pavlovic, A., & Brown, D. (1997). *PACE ten years on: a review of the research*. HMSO.
- McKinnon, J., & Grubin, D. (2010). Health screening in police custody. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 209-212.
- Meissner, C. A., Horgan, J. A., & Albrechtsen, J. S. (2009). False confessions. In R. N. Kocsis (Ed.), *Applied criminal psychology: a guide to forensic behavioural sciences* (pp. 191-212). Charles C Thomas Publisher LTD.
- Meissner, C. A., Redlich, A. D., Michael, S. W., Evans, J. R., Camilletti, C. R., & Bhatt, S. B., S. (2014). Accusatorial and information-gathering interrogation methods and their effects on true and false confessions: a meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 459-486.
- Meissner, C. A., Russano, M. B., & Narchet, F. M. (2010). The importance of a laboratory science for improving the diagnostic value of confession evidence. In G. D. Lassiter & C. A. Meissner (Eds.), *Police interrogations and false confessions: current research, practice, and policy recommendations* (pp. 111-126). American Psychological Association.
- Mergaerts, L. (2021). *Kwetsbare verdachten in de strafprocedure. De conceptualisering van kwetsbaarheid en de rol van de advocaat bij de vaststelling ervan tijdens het vooronderzoek*. Boom juridisch Antwerpen.
- Panzavolta, M., De Vocht, D., Van Oosterhout, M., & Vanderhallen, M. (Eds.). *Interrogating young suspects: procedural safeguards from a legal perspective*. Intersentia.
- Greenhalgh, T. & Peacock, R. (2005). Effectiveness and efficiency of search methods in systematic reviews of complex evidence: audit of primary sources, *British Medical Journal*, 1064–1065.

- Pivaty, A., Beazley, A., Daly, Y., Beckers, L., De Vocht, D., & Ter Vrugt, P. (2021). Opening Pandora's box: the right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU. *New Journal of European Criminal Law*, 328-346. <https://doi.org/10.1177/20322844211028304>
- Pivaty, A., Beazley, A., Daly, Y., De Vocht, D., & Ter Vrugt, P. (2021). Strengthening the protection of the right to remain silent at the investigative stage: what role for the EU legislator? *New Journal of European Criminal Law*, 427-448. <https://doi.org/10.1177/20322844211028319>
- Pivaty, A., Vanderhallen, M., Daly, Y., & Conway, V. (2020). Contemporary criminal defence practice: importance of active involvement at the investigative stage and related training requirements. *International Journal of Legal Profession*, 25-44.
- Ponsaers, P., Mulkers, J., & Stoop, R. (2001). *De ondervraging. Analyse van een politietechniek*. Maklu.
- Redlich, A. D., Walsh, D., Oxburg, G. E., & Myklebust, T. (2016). Introduction: international developments in practice for suspects of crime. In D. Walsh, G. E. Oxburg, A. D. Redlich, & T. Myklebust (Eds.), *International developments and practices in investigative interviewing and interrogation. Volume 2: suspects* (pp. 1-3). Routledge.
- Resolutie van de Raad van 30 november 2009 over een routekaart ter versterking van de procedurele rechten van verdachten en beklaagden in strafprocedures, *Pb.C.* 4 december 2009, 295/1.
- Richtlijn 2012/13/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 mei 2012 betreffende het recht op informatie in strafprocedures, *Pb.L.* 1 juni 2012, 142/1.
- Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming, *Pb.L.* 6 november 2013, 294/1.
- Richtlijn (EU) 2016/343 van het Europees Parlement en de Raad van 9 maart 2016 betreffende de versterking van bepaalde aspecten van het vermoeden van onschuld en van het recht om in strafprocedures bij de terechtzitting aanwezig te zijn, *Pb.L.* 11 maart 2016, 65/1.
- Rispens, I., Hoekendijk, J., & Van Beek, M. (2017). Het verdachtenverhoor: nieuwe dynamiek voor een vast waarde. *Tijdschrift voor de Politie*, 31-38.

- Rogers, R. (2008). A little knowledge is a dangerous thing... Emerging Miranda research and professional roles for psychologists. *American Psychologist*, 776-787.
- Rogers, R. & Drogin, E.Y. (2019). *Conducting Miranda evaluations. Applications of psychological expertise and science within the forensic context*. Springer.
- Rogers, R., Fiduccia, C. E., Drogin, E. Y., Steadham, J. A., Clark, J. W., III, & Cramer, R. J. (2013). General knowledge and misknowledge of Miranda Rights: are effective Miranda advisements still necessary? *Psychology, Public Policy, and Law*, 432-442.
- Rogers, R., Gillard, N. D., Wooley, C. N., & Fiduccia, C. E. (2011). Decrements in Miranda abilities: an investigation of situational effects via a mock-crime paradigm. *Law and Human Behavior*, 392-401.
- Rogers, R., Harrison, K., Shuman, D. W., Sewell, K. W., & Hazelwood, L. L. (2007). An analysis of Miranda warnings and waivers: comprehension and coverage. *Law and Human Behavior*, 177-192.
- Rogers, R., Harrison, K., Hazelwood, L. L., & Sewell, K. W. (2007). Knowing and intelligent: a study of Miranda warnings in mentally disordered defendants. *Law and Human Behavior*, 401-418.
- Rogers, R., Hazelwood, L., Sewell, K., Harrison, K., & Shuman, D. (2008). The language of Miranda warnings in American jurisdictions: a replication and vocabulary analysis. *Law and Human Behavior*, 124-136.
- Rogers, R., Rogstad, J. E., Gillard, N. D., Drogin, E. Y., Blackwood, H. L., & Shuman, D. W. (2010). "Everyone knows their Miranda rights": implicit assumptions and countervailing evidence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 300-318.
- Rogers, R., Steadham, J. A., Carter, R. M., Henry, S. A., Drogin, E. Y., & Robinson, E. V. (2016). An examination of juveniles' Miranda abilities: investigating differences in Miranda recall and reasoning. *Behavioral Sciences and the Law*, 515-538.
- Russano, M. B., Meissner, C. A., Narchet, F. M., & Kassin, S. M. (2005). Investigating true and false confessions within a novel experimental paradigm. *Psychological Science*, 481-486.
- Schell-Leugers, J. M., Masip, J., González, J. L., Vanderhallen, M., & Kassin, S. M. (2022). Police interviewing in Spain: a self-report survey of police practices and beliefs. *Anuario de Psicología Jurídica*. <https://doi.org/https://doi.org/10.5093/apj2022a4>
- Schelling, R. (2020). *Het verdachtenverhoor. Een roadmap*. Vanden Broele.
- Scherr, K., & Madon, S. (2012). You have the right to understand: the deleterious effect of stress on suspects' ability to comprehend Miranda. *Law and Human Behavior*, 275-282.

- Scherr, K. C., & Franks, S. (2015). The world is not fair: an examination of innocent and guilty suspects' waiver decision. *Law and Human Behavior*, 142-151.
- Scherr, K. C., & Madon, S. (2013). "Go ahead and sign": an experimental examination of Miranda waivers and comprehension. *Law and Human Behavior*, 208-218.
- Sim, M. P. Y., & Lamb, M. (2018). An analysis of how the police 'caution' is presented to juvenile suspects in England. *Psychology, Crime & Law*, 851-872.
- Smalarz, L., Scherr, K. C., & Kassin, S. M. (2016). Miranda at 50: a psychological analysis. *Current Directions in Psychological Science*, 455-460.
- Snook, B., Eastwood, J., & MacDonald, S. (2010). A descriptive analysis of how Canadian police officers administer the right-to-silence and right-to-legal-counsel cautions. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 545-560.
- Stevens, L., & Verhoeven, W. J. (2011). Wat is er mis met een goed gesprek? Een exploratief onderzoek naar pressie tijdens politieke verdachtenverhoren en risico's op valse bekentenissen. *DD*, 114-131.
- Tersago, P. (2020). *Verklaringen van verdachten in het strafproces*. Intersentia.
- Uzieblo, K. (2014). Kwetsbare verdachten. In R. Schelling & N. Scholten (Eds.), *Het verdachtenverhoor: meer dan het stellen van vragen* (pp. 201-219). Wolters Kluwer Belgium.
- Van Amelsvoort, A., & Rispens, I. (2017). *Handleiding verhoor*. Sdu.
- Van Amelsvoort, A., & Rispens, I. (2021). *Handleiding verhoor*. Sdu.
- Van Beek, M., & Hoekendijk, J. (2016). The Investigative Interviewing of Suspects in the Netherlands. In D. Walsh, G. E. Oxburgh, A. D. Redlich, & T. Myklebust (Eds.), *International developments and practices in investigative interviewing and interrogation. Volume 2: Suspects* (pp. 157-170). Routledge.
- Van De Plas, M., & Magerotte, S. (2012). *Handboek politieverhoor. Basistechnieken*. Politeia.
- Van den Wyngaert, C., & De Smet, B. (2014). *Strafrecht en strafprocesrecht in hoofdlijnen*. Maklu.
- Van Kempen, P. H. P. H. M. C. (2016). Aandacht voor de slechts beperkt capabele verdachte in voor- en hoofdonderzoek - aanbevelingen voor de wetgever. *Delikt & Delinkwent*, 22, 1-21.
- Vanderhallen, M., De Jong, A., & Vervaeke, G. (2016). Interviewing suspects in Belgium. In D. Walsh, G. E. Oxburg, A. D. Redlich, & T. Myklebust (Eds.), *International developments and practices in investigative interviewing and interrogation. Volume 2: Suspects* (pp. 85-97). Routledge.

- Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie, *Pb.L.* 26 oktober 2012, 326/47 (VWEU).
- Verhoeven, W. J. (2018). The complex relationship between interrogation techniques, suspects changing their statement and legal assistance. Evidence from a Dutch sample of police interviews. *Policing and Society*, 308-327.
- Verhoeven, W. J. (2019). Is de advocaat bij het verhoor voldoende als waarborg tegen valse bekentenissen? *Strafblad*, 11-18.
- Verhoeven, W. J., & Duinhof, E. (2017). *Effectiviteit van het verdachtenverhoor. Een veldstudie naar de relatie tussen verhoortechnieken, de verklaring van verdachten en de aanwezigheid van de advocaat in zware zaken*. Sdu.
- Verhoeven, W. J., & Stevens, J. (2012). The lawyer in the Dutch interrogation room: influence on police and suspect. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 69-92.
- Verhoeven, W. J., & Stevens, L. (2013). *Rechtsbijstand bij politieverhoor. Evaluatie van de Aanwijzing rechtsbijstand bij politieverhoor in Amsterdam-Amstelland, Groningen, Haaglanden, Limburg-Zuid, Midden- en West-Brabant en Utrecht*. WODC.
- Verstraeten, R. (2012). *Handboek strafvordering*. Maklu.
- Viljoen, J. Zapf, P. A., & Roesch, R. (2007). Adjudicative competence and comprehension of Miranda rights in adolescent defendants: a comparison of legal standards. *Behavioral Sciences and the Law*, 1-19.
- Vrij, A. (2010). Het verhoren van verdachten. In P. J. Van Koppen, H. Merckelbach, M. Jelicic, & J. W. De Keijser (Eds.), *Reizen met mijn rechter: psychologie van het recht* (pp. 723-753). Kluwer.
- Wald, M., Ayres, R., Hess, D. W., Schantz, M., & Whitebread, C. W. (1967). Interrogations in New Haven: the impact of Miranda. *Yale Law Journal*, 1519-1648.
- Walsh, D., & Milne, B. (2006). Keeping the PEACE? A study of investigative interviewing practices in the public sector. *Legal and Criminological Psychology*, 1-20.
- Weisselberg, C.D. (2017). Exporting and importing *Miranda*. *Boston University Law Review*, 198-210.
- Wrightsmann, L. S. (2010). The Supreme Court on *Miranda* Rights and interrogations: the past, the present, and the future. In G. D. Lassiter & C. A. Meissner (Eds.), *Police interrogations and false confessions: current research, practice, and policy recommendations* (pp. 161-177). American Psychological Association.

Young, S., Goodwin, E. J., Sedgwick, O., & Gudjonsson, G. H. (2013). The effectiveness of police custody assessments in identifying suspects with intellectual disabilities and attention deficit hyperactivity disorder. *BMC Medicine*, 11(248), 1-11.